

Pojken i randig pyjamas

Den 'slutgiltiga lösningens' intrikata agenda får en helt ny innebörd genom den osannolika vänskapshistorien mellan SS-officerens åttaårige son Bruno och den jämnåriga judiske koncentrationslägerfångnen Shmuel. "Pojken i randig pyjamas" handlar om ett barn som försöker utvinna en mening ur vuxenvärldens motsägelsefulla budskap. Genom hans naiva blick och uppriktiga frågeställningar ter sig ett av världshistoriens värsta kollektiva brott som än mer inhumant, obegripligt och absurt.

Filmen problematiserar kring barnet som ett oskrivet blad, en projektyta för vuxnas värderingar, samtidigt som den vill nyansera bilden av ondskan så som den ofta skildras på film.

Filmen skulle kunna definieras som en familjefilm med mörka förtecken. Men historiens drastiska vändning, med en fasansfull final gör att en varning är på plats för den yngre publiken. Rekommenderas därför främst för högstadiet och gymnasiet.

Rekommenderad från åk 8

EN FILMHANDLEDNING AV
LOUISE LAGERSTRÖM

Handling

Vi befinner oss i fyrtioalets Berlin. Åttaårige Brunos harmoniska liv kommer att drastiskt förändras, när fadern, som är en högt uppsatt nazist, befordras till en ny ansvarsfull post ute på landet. Vad arbetet innebär är höljt i dunkel men Bruno lovas en fantastisk vistelse med stort fint hus och trädgård. Efter en lång tågresa möts familjen av en dyster byggnad med ekande tomma rum och en vissnad trädgård. Några soldater rör sig däremot hemtamt i och kring huset. Föräldrarna håller god min inför det faktum att uppdraget handlar om att övervaka ett närbeläget koncentrationsläger. Men Bruno som är uttråkad och saknar sina vänner börjar ställa besvärande frågor om 'bondgården' han ser från sitt fönster, och människorna som går runt i 'randiga pyjamasar'. Fadern klargör att 'de där' inte är riktiga människor och att det enda Bruno behöver veta om hans jobb är att det syftar till fosterlandets och dess framtids bästa.

Bruno nöjer sig inte med förklaringarna och driven av nyfikenhet, och i hopp om att kanske kunna leka med några av barnen på den där gården smiter han en dag olovandes ut genom en dold port bak i trädgården. Efter att ha tagit sig igenom ett skogsparti befinner han sig plötsligt framför ett taggtrådsstaket innanför vilket några personer i fångdräkter/pyjamasar bygger baracker. Invid

stängslet innanför sitter en jämnårig pojke, Shmuel. Bruno börjar tala med honom och ställer frågor men utan att egentligen förstå innebörden av hans svar. Dräkterna, numren, skorstenarna. Är det hela en lek?

Bruno är lycklig över att ha fått en vän och springer varje dag över till lägret för att slippa vara ensam hemma, eller tillsammans med den äldre systemen Gretel som blir allt mer indoktrinerad. Medan hon tapetserar väggarna i sovrummet med Hitlerjugend och führern, starkt påverkad av sin kärlek till en av de unga soldaterna i faderns stab, och insuper den nya privatlärarens rasbiologiska undervisning, börjar istället Brunos mor känna starkt tvivel över vad som försiggår i lägret. I takt med detta växer också hennes avsmak inför sin make. Han försvarar sig med att 'den slutgiltiga lösningen' är en oundviklig del av kriget.

Bruno som inte får ihop de olika aspekterna av judarnas situation, inser dock att vänskapen med Shmuel betraktas som fel av omgivningen, och håller den hemlig. Stämningen i familjen blir allt mer spänd på grund av moderns aversion och hon vill snart att barnen och hon flyttar hem till släktingar för en tid. När Bruno berättar för Shmuel att han ska resa iväg berättar Shmuel att hans pappa försvunnit från lägret. Han kan inte hitta honom någonstans.

Bruno vill att de tillsammans skall leta reda på pappan och föreslår att han ska försöka ta sig in innanför stängslet och Shmuel lovar å sin sida att ordna en 'pyjamas' i rätt storlek tills de ses nästa gång.

Samma dag som Bruno ska resa med sin mor och syster till Heidelberg beger han sig med en stor smörgås och en spade för att utföra sitt 'hemliga uppdrag'. Shmuel har klätt sig i dubbla 'pyjamasar' och ger den översta till Bruno. Snabbt gräver han en grop under elstängslet och ålar sig in till Shmuel. Medan pojkarna letar efter pappan bland fångarna i lägret inser Brunos familj att sonen har smitit.

Plötsligt blir det oro i baracken. Fångarna manas ut av skrikande lägervakter och föses in i stora bunkrar. De uppmanas att klä av sig, kanske skall de duscha? Bruno och Shmuel tyr sig till varandra, tar varandras händer och blickar upp mot ett hål i taket där plötsligt gasmaskförsedda soldater håller ner det giftiga pulvret. Brunos far inser vad som håller på att ske och springer mot lägret. När han kommer fram är alla, inklusive Shmuel och Bruno döda. Kvar utanför den stängda järndörren hänger de dödas dräkter, på golvet ligger deras skor.

Barnet - ett oskrivet blad?

Childhood is measured out by sounds and smells and sights, before the dark hour of reason grow." Filmen inleds med ett citat av den engelske poeten John Betje-man. Och en av filmens centrala frågor kretsar kring hur barnet genom upplevelser, intryck och inte minst uppfostran skapar sin verklighet och världsbild. En åttaårig pojke som lever i en skyddad värld, och mer eller mindre isoleras från intryck och information om det krig som pågår runt honom, drivs av sin egen vetgirighet och upptäckarlusta. Tillvaron är ett äventyr att utforska och andra människor spännande att lära känna.

Filmen drar mekanismerna i en ideologi som nazismens till sin spets genom att spegla dem genom ett barns ögon.

En pojke som inte 'lärt sig' värdera människors värde utifrån religion, utseende eller klass. Filmen är ett iscensatt drama som låter en etisk diskussion kring vad som formar oss som människor vara överordnad den formella realismen. Mycket är schematiskt beskrivet för att göra filmens ärende tydligt och man kan se filmen som en ond moralitet, en grym saga. En svärta som kontrasteras mot ondskans vardagliga och närmast idylliska baksida.

När Bruno möter den jämnårige Shmuel är frågorna uppriktigt naiva. Varför har han pyjamas? Är siffrorna del i någon slags lek? Varför är han bakom galler? Vad är en jude? Svaren han får är raka och sanna men förefaller så absurda att de för Bruno egentligen inte skapar någon mening. För honom är det den andre pojkens namn, Shmuel, som är det märkligaste. Det är mycket som förbryllar Bruno. Hur kan till exempel Pavel, en av lägerfångarna som hjälper familjen med hushållet, välja att skala potatis i deras kök istället för att arbeta som läkare som han ju är utbildad till? Hur kan juden, en enda person ställa till med så mycket problem för Tyskland. Och hur kan soldater vara onda. Hans far är ju en god soldat.

"Pojken i randig pyjamas" beskriver barnet så som vi vill att ett barn ska vara. Ett oskrivet blad. En genuint god liten ny människa, ännu opåverkad av ideologier och utan fördomar. Bruno uppfyller den idealbilden med sina stora blå ögon som vidöppet upptäcker och insuper världen. Men filmen vill också visa hur relativt snabbt en oskuldsfull själ kan förmörkas. När föräldrarna inser att det inte går att dölja vad som försiggår i deras närhet blir uppgiften istället att uppfostra och i detta fallet, rent indoktrina barnet. Fadern försöker beskriva skillnaden mellan dem och 'de andra'. Läraren tycker att Bruno ska lägga ifrån sig sago- och äventyrsböckerna och vända blicken mot verkligheten, medan systemen gör sitt bästa med att förklara judarnas underlägsenhet. Endast mamman håller sig utanför, även om hon genom sin tystnad snarast bidrar till Brunos förvirring.

Även om Bruno framställs som naiv och godhjärtad visar filmen att barn när de ställs inför vissa val både är fege eller ibland bara pragmatiska eller instinktiva. Bruno äter exempelvis upp hela den chokladkaka han hade tänkt ge till Shmuel när han blir sugen, och vad värre är, han förnekar inför en av soldaterna att han känner Shmuel, vilket resulterar i att Shmuel misshandlas.

När Bruno kommit in i lägret och de letar efter Shmuels far drabbas han av dubier. Han kanske skulle gå hem ändå. När han ändå väljer att stanna för att försöka hjälpa vännen att hitta sin far handlar det inte om ett utslag av hjältemod, utan snarare om en kombinationen av att han gett ett löfte och kanske en portion äventyrlust.

Att Shmuel anpassat sig till tillvaron i lägret har givetvis inte med val att göra men visar på en slags omutlig livsvilja och barns förmåga att överleva, under omänskliga förhållanden. Eller också att sanningen är för obegriplig. När Bruno säger att de kan ses i Berlin, "när alla blivit sams", avspeglar det bådas uppriktiga tro.

Barn är barn. Barn leker krig. Barn är så oskuldsfulla. Barn kan vara så elaka. Våra omdömen och generaliseringar gäller inte minst våra barn och bilderna av dem. Hur de är eller hur de borde vara. Att låta barn definiera ondska är något som hör skräckfilmen till. Så när Michael

Haneke nyligen lät barnen i en liten tysk by just före det första världskriget driva händelsernas grymma nav, var det nästan chockerande. Till skillnad från "Pojken i randig pyjamas" beskrev han barnen som fulla av nedärvd trångsynthet, hat och illvilja. Det fanns givetvis en koppling till deras uppväxt och uppfostran. Men barn kommer förr eller senare alltid att vara en integrerad del av samhället och att behålla sin oförstörda natur verkar omöjligt.

- Fundera över hur filmen hanterar vår idealbild av det goda barnet. Vilka försök att komplicera den bilden görs i filmen?

Aldrig har väl en film om förintelsen så konsekvent skildrats ur ett barns synvinkel. Ett barn på de ondas sida. Perspektiven och kameravinklarna är så gott som alltid Brunos. När han lämnar sina vänner i Berlin, när han blickar upp mot det nya hemmet, när han bakom trappräckets galler blickar ner eller när han tvingas böja nacken för den långa soldaten i svart skinnrock.

- Filmen är hans betraktelse av händelser som han inte förmår skapa mening i. Han försöker tolka de blickar som är ett av filmmediets mest använda berättarverktyg. Blickar i samförstånd, menande, hotfulla, undvikande eller bedjande. Exempelvis någon av scenerna vid frukost- eller middagsbordet. För oss är de starkt betydelsebärande eftersom vi låter vår historiska kunskap spegla dialogen men vad betyder de för honom? Fundera över skillnaden mellan det maktspelet och den rädsla som vi i publiken upplever och hur Bruno tolkar samma situation.

- För Bruno har inte heller hakkorset, koncentrationslägernumren och krematorieugnarna någon innebörd. Hur tolkar ni regissörens uppsåt med barnets perspektiv? Är det ett effektivt grepp som visar på absurditeten i en omvälvande tid? Riskerar den att revidera några av historiens värsta brott mot mänskligheten genom att göra det till en, om än tragisk, saga?

- Ett liknande grepp tas i Roman Polanskis "Pianisten" där huvudpersonen förvisso är vuxen och smärtsamt medveten om nazismens ondska men som under en stor

del av filmen är isolerad i sitt gömställe utan någon som helst information om vad som händer i kriget, om det är vinnare eller förlorare han skyntar förbi. Också här är kriget ett avskalat personligt drama. Diskutera hur ni upplever det här sättet att iscensätta en stor mänsklig katastrof sett genom ett litet personligt utsnitt.

- "Livet handlar inte så mycket om val, utan om plikter", säger Brunos far. Hur visar Bruno att det kanske handlar om både och? Fundera vidare över hur filmen resonerar kring inlärd plikt (från fadern, läraren och andra) och den förvärvade "moral" som driver honom att se, om än inte begripa, orättvisorna.

Bakom murar och genom stängsel

"Pojken i randig pyjamas" utspelar sig innanför murar och bakom stängsel ur flera aspekter. Shmuel bakom elstängsel i ett koncentrationsläger och Bruno innanför stenvägg i det pampiga men otrivsamma huset. Ett hus som kanske har ägts av någon judisk familj och nu invaderats av tyska soldater och Brunos familj.

"Hemma är där ens familj är", säger Brunos far men sonen upplever deras hem snarare som ett fängelse. Ett palats bakom galler, ett mentalt fängelse. Båda pojkarna känner sig lika ensamma och isolerade. Bruno spelar schack med sig själv och avundas Shmuel som åtminstone verkar ha vänner inne i lägret. Emellan dem ligger en frizon av grönska och ett vattendrag dit förstås bara Bruno har tillträde. Han kan röra sig fritt mellan de bågiga 'lägren' och när vi ser honom i bild vid stängslet lyser gula blommor i bakgrunden, medan det bakom Shmuels rygg ligger betongblock och grus. Filmen rör sig mellan dessa och utnyttjar rent visuellt barnen som fångar bakom galler eller grindar.

De fysiska murarna är något som de två pojkarna ändå lyckas forcera på ett mentalt, och till sist konkret plan. Dels genom att bli vänner men också genom att rent bokstavligt ta sig från den ena sidan till den andra. Ännu mer ogenomträngliga ter sig de mänskliga murarna. Runt Bruno bygger föräldrarna jämte de konkreta stenväggarna upp en mur mot omvärlden. Hans mor föredrar att han läser äventyrsromaner då det kan hålla honom borta från den krassa verkligheten och fadern ger honom givetvis

bara information som kan vara uppbygglig för en framtida hitlerjugend.

- Fundera över hur kameran arbetar med Brunos perspektiv och hans plats i bilden. Pojken vill inte ta emot fotbollen när Bruno vill ge den till honom. Hur tolkar ni detta? Hur arbetar man med bilderna när familjen för första gången kommer till sitt nya hem? Hur ser huset ut, vilka färger ser vi? Hur är huset inrett? Hur kontrasterar det till det gamla hemmet i Berlin? Vilken färgskala gick det i?

Den banala ondskan

I filmens anslag möts vi av en varm röd färg. Snart skönjer vi ett svallande fall som i ett tyg. När kameran rör sig utåt upptäcker vi att det är en nazistflagga. Flaggan vajar från en byggnad varifrån kameran betraktar en gata i Berlin. En liten pojke springer och håller armarna som han var ett flygplan, efter honom ett gäng kompisar som gör likadant. Sorglösa pojkar på väg hem från skolan en vanlig solig eftermiddag i Hitlers Tyskland. Medan kameran följer dem och pojken som kommer hem till sitt välbärgade hem där tjänstefolk putsar och fejar inför en fest hinner vi se skytten av en mindre grupp människor som förs upp på en lastbilsflak. Vart de är på väg kan vi med facit i hand lista ut. En etablering och ett bildmontage som innehåller mycket av filmen centrala tema.

“Pojken i randig pyjamas” skiljer sig från många andra skildringar av nazisttyskland genom sin vardagliga och rätt odramatiska skildring av det onda. Å ena sidan finns en nästan sagolik ton, som skulle kunna förta de brutala händelser som utspelar sig. Samtidigt störs den till synes harmoniska ytan av att vi vet vad som försiggår. Solen ski-

ner och 'vanligt folk' går på kafé, åker och badar eller sportar medan en annan del av befolkningen försas iväg på tåg för att gasas ihjäl.

Man har också velat undvika den gängse karaktäriseringen av nazisten som avhumaniserad, siegheilande marionett i skinnrock. Det är inte en slump att Brunos far, SS-officieren presenteras i hemmatrevlig slipover sittandes på soffan med modern och system, och först i den andra scenen är iklädd uniform. Och då ur den stolte sonen Brunos perspektiv som inte ser något annat än den far han älskar och beundrar vandrandes ner för trappan till tonerna av den tyska nationalhymnen. Hans pappa är inte den typen av soldat som tvingar kläderna av judar.

- Filmen visar hur Bruno formas av de konkreta intryck han får. Med förundran konfronteras han med en rad motsatsförhållanden. Fadern är den mest komplexe som framställs som både ond och god, modern och farmodern representerar det goda med olika grad av tydlighet, Pavel är den främmande som i sin handling, när han plåstrar om Bruno, visar godhet och omtanke. Till och med den arketypiske chauffören och SS-mannen Kotler har skärvor av vänlighet när han rufsar om Brunos hår och kallar honom Lilleman. På vilket sätt formar dessa karaktärer Bruno? Vad är det som får honom att göra de val han gör i filmen?

- Filmen vill också komplicera den enskilde individens svårighet att stå emot ett helt system. Brunos farmoder ger i filmens början uttryck för sin avsky för nazismen och vid middagen då farfar kommer på besök står det klart att inte ens om man bekände sig till partiet var man säker. Kotlers far visar sig ha flytt landet sedan han ansetts obekvämt av partiet. Och Brunos mor antyder att hade hon

varit man, skulle väl hon också ha fallit i onåd. Samtalet kring bordet blir ett slags mikrokosmos över hur hela den maktstruktur som hade byggts upp påverkade människorna på alla plan. Familjer där olika meningar rådde om vad lojalitet mot nationen innebar kunde splittras, en bästa vän kunde förråda dig och inte ens en befördran i partiet var någon garanti om man inte kunde visa en fullständig lojalitet mot partiet och Hitler. Vilken bild ger detta oss av nazisternas förmåga att använda rädslan som maktmedel?

- "Pojken i randig pyjamas" är en konventionellt berättad historia med överraskande grepp och ett chockartat slut. Har man trots detta lyckats med att bryta mot traditionella miljöer och typgallerier?

- Även om det inte finns mycket i det visuella som förstärker att denna historia utspelar sig mot en fond av världshistoriens största folkmord finns det några subtilt förberedande bilder som vi kan binda samman med förintelsen. Bruno i randig pyjamas åkandes tåg för onekligen tankar till transportererna av judar till lägren. Liksom högen av Gretels nakna dockor i källaren i sammanhanget inte kan associeras till något annat koncentrationslägrenas högar av lik. Försök att hitta andra associativa sätt där filmen visuellt anknyter till sin tematik.

- I det stora hela upprätthåller man en normalitet i miljöer och berättande för att ondskan både ska framstå som en integrerad del av det vanliga livet och den vanliga människan. Ondskan ibland oss är iklädd hygglighetens kofta. Hur tycker ni att detta icke-demoniserande grepp fungerar?

- Filosofen Hannah Arendt skriver i sin text om rättegången mot Adolf Eichmann om "Den banala ondskan" om hur han försvarade sig med att han inte var det monstrum man ville göra honom till utan att han varit drabbad av en vanföreställning och handlat utav plikt. Arendt talar om ondskan som något som i de allra flesta fall finns på ytan hos den stora massan och som just i detta blir så farlig. Som hos byråkraten Eichmann utan vilken det institutionaliserade mördande inte vore möjligt.

Med detta i bakhuvudet kan man fundera över vad som

egentligen i sker i filmens slutscen, och vilka i grund och botten moralfilosofiska slutsatser vi i publiken förväntas dra och fundera vidare kring? Vilken bild är det som Bruno till sist skapar av sin far när han inser vad som kommer att ske och kommer Brunos far någonsin att kunna förlåta sig själv för de konsekvenser som hans pliktuppfyllande och trägna arbete lett till? Retoriska frågor som inte kan besvaras men som kan bli en fond för att diskutera vidare kring förintelsens yttersta absurditet.

Produktionsuppgifter

USA, England 2008

Originaltitel: The Boy in the Striped Pajamas

Producent: David Heyman

Manus: Mark Herman efter John Boynes roman

Regi: Mark Herman

Foto: Benoît Delhomme

Klippning: Michael Ellis

Produktionsdesign: Martin Childs

Scenografi: Gábor Nagy

Kostym: Natalie Ward

Originalmusik: James Horner

I rollerna:

Bruno - Asa Butterfield

Brunos far - David Thewlis

Brunos mor - Vera Farmiga

Gretel - Amber Beattie

Schmuel - Jack Scanlon

Pavel - David Hayman

Farfar - Richard Johnson

Farmor - Sheila Hancock

Tekniska uppgifter

Speltid: 95 minuter

Format: Vidfilm 1,85:1

Ljudsystem: Dolby Digital

Censur: från 15 år

Svensk premiär: 19 december 2008

Distribution

Walt Disney Pictures Box 181 101 23 Stockholm Tel 08-555 445 00

Redaktion: Andreas Hoffsten, Film i hela landet, Svenska Filminstitutet, mars 2010